



KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

**Tamim Ensari. *İslam'ın Bakış Açısından Dünya Tarihi*
(trc. İlker Şahin ve Çağrı Sümengen).
İstanbul: Pegasus Yayınları, 2015, 447 sayfa.**

Deniz AŞKIN*

Batının, Doğu ve İslâm toplumlarını anlama ve yorumlama girişiminin aksine, dünya tarihine farklı bir pencereden yaklaşan *İslam'ın Bakış Açısından Dünya Tarihi* adlı çalışmada gözden kaçan tarihsel olayları önemli kılmaya çabası olarak öne çıkmaktadır. Afgan asıllı Amerikan yazar Tamim Ensari, ilk olarak kavram dayatmasına karşı bir duruş ile Ortadoğu olarak tanımlanan bölgenin Batı merkezli bir tanımlama olduğuna dikkat çekerek bunun yerine “Orta Dünya”yı (s. 25) kullanmayı tercih etmektedir. Batı eksenli bir dünya tarihinin kendi dışındaki birçok önemli gelişmeyi önemsiz kıldığına dikkat çeken Ensari, İslâm’ın içinden ve Doğunun penceresinden tarihsel gelişmeleri yorumlayarak tarihin kenarında değil, bizat merkezinde olmayı öneriyor. Zira böyle bir bakış açısı, tarihin gerisine itildikten sonra bile özgüven sahibi olan ve geleceğe dair umutla bakan Müslümanları besleyen motivasyonun görülmesini sağlayacaktır. Yazar, 17. yüzyıla kadar birbirlerinden bağımsız olarak kendi tarihlerini icra eden Hristiyan/Batı ve İslâm/Doğu, kendilerini ve toplumsal süreçlerini insanlığın merkezi olarak görme eğiliminde olduğunu vurgulamaktadır. Ancak bu tarihten sonra kesişen bu iki farklı hikâye birinin diğerine üstün gelmesi ve yeniden tanımlama sürecine girdiği bir zamana işaret etmektedir. Ensari’ye göre tanımlanmaya maruz kalan İslâm hiçbir zaman yok olmamış, aksine kendi içerisinde yeni dinamiklerin alanı olmuştur (s.20).

17 bölümden oluşan kitap, kronolojik bir şekilde İslâm’ın doğuşu, yayılışı ve daha sonrasında Batı ile karşılaşması ve nihayetinde kendi içindeki yeni dinamikleri ele almaktadır. Yazar, ilk altı bölümde bir İslâm tarihi okuması sunar. Bu minvalde Birinci Bölüm’de İslâm öncesi Orta Dünya’yı İbn Haldûn’un (ö. 808/1406) gözüyle analiz eden yazar, toplumların “fetih, sağlamlaştırma, genişletme, yozlaşma ve ardından tekrar fetih...” (s. 27) çerçevesinde ilerlediğini ifade etmektedir. İkinci Bölüm, İslamiyet’in doğuşu, toplumsal düzeni tesisi ve bunun neticesinde devletleşme yolunda atılan adımlara odaklanmaktadır. Daha önceleri güçlü aşiret bağları olan bireylerin “bağların koparılması” anlamına gelen *hicrete* katılması, *yeni düzenin inşası* için önemli bir detay olarak öne çıkmaktadır (s. 48). Bu sürecin, *cahiliye* olarak adlandırılan bağların yerine daha geniş ve kan yerine *dava ve manevi kardeşlik*

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyoloji Bölümü. daskin@beu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0827-0534

kavramlarının yeşermesine imkân verdiği aktarılmaktadır. Üçüncü Bölüm, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir'in ümmetin dağılmasını önlediğine ve yeni bir toparlanma sürecine girdiğine vurgu yapmaktadır. Klasik bir İslâm tarihi anlatımı çerçevesinde ilerleyen bu süreç, Hz. Ömer'den sonraki halifelerin tartışmalı olarak yönetime geçişlerini okuyucuya sunar. Dördüncü Bölüm, bu minvalde ümmet içerisinde yeni hiziplerin ve tartışmaların ortaya çıkışının temel nedenlerine odaklanmaktadır. Yazar açıkça ifade etmese de Dördüncü Bölüm'de Hz. Osman'ın, ümmet içerisinde bazı kayırmaları tetiklediğini ima etmektedir. Zira Hz. Osman'ın kendi akrabası Muâviye'yi Şam'ın valisi olarak ataması, Muâviye'nin kendi ordusunu kurması ve ardından bunu Hz. Ali'ye karşı kullanmasına zemin hazırladığı aktarılmaktadır (s. 89).

Beşinci Bölüm'de *ümmet* içerisinde ortaya çıkan hizipleşmenin bir çıktısı olarak Emevî Devleti'nin kurulması ve kurumsallaşması neticesinde yeni İslâmî hususların da bazı noktalarda sürece dâhil edildiği görülmektedir. Bu gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan yeni durumlar *sünnet* olgusunun doğuş kaynağı ve nedeni olarak sunulmaktadır (s. 103). Buna karşın mezkûr bölümde Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi ile Şiiler için "İmâmet" düşüncesinin kurumsal bir boyut kazanmasının temel dinamiklerine dikkat çekilmektedir. Altıncı Bölüm'de, Hâşimîler ile Şiilerin beraber hareket ederek Emevî Devleti'ni yıkmaları ve ardından Abbâsî Devleti'nin kurulması ile günümüze kadar gelen İslâmî anlayışın temel dinamikleri söz konusu edilmektedir.

Çalışmanın ilk altı bölümünde genel olarak iktidar çatışmasından ve İslâm devletlerinin ve tarihinin kurumsal bir görüntü kazandığı süreç ele alınmaktadır. Ancak yazar, Yedinci Bölüm ile birlikte siyasi arenanın dışında yaşanan olaylara dikkat çekerek yeni bir bakış açısı edinir. İslâm coğrafyasının âlimler, filozoflar ve sufiler ile tanışması ve bunların da siyasetten bağımsız olarak kurumsallaşması yeni hiziplere işaret etmektedir. Zira *hadis, kıyas, icma ve içtihadın* yeni eğitim alanları olarak ortaya çıkması ve bu doğrultuda mezheplerin kurumsallaşmasına dikkat çekilmektedir. Bu durum kendi içerisinde toplumsal bir bütünlük gösterse de tarihsel olarak gerek şahsi gerek grup temelli fikir mücadelesi kapsamında ilerlemiştir. Özellikle de *sufi* grupların toplumu tanımlama ve yorumlamalarının önemli oranda fikrî farklılıkların ve inançların ortaya çıkışını tetiklediği düşüncesi kitabın oldukça önem atfettiği bir noktadır.

Sekizinci Bölüm ile siyaset sahnesine tekrar dönülse de aktörler değişmiştir ve önemli gelişmelerin başlamasına neden olacak yeni aktörler, Abbâsîler döneminde köle olarak saraya giren Türklerdir. Ancak bu bölümle birlikte dikkat çeken özellik, kitabın satırları arasında Hristiyan ve Batı gibi kavramların serpiştirilmesi ve okuyucunun kademeli olarak bu kavramlar ile tanışmasının sağlanmasıdır. Zira Endülüs Emevîlerinin Hristiyan Batı ile sınırdaş olması ve üç halifelikten biri olduğunu iddia etmesi, onu sınırına rağmen kendi bakış açısından merkeze yerleştirmekteydi. Dokuzuncu Bölüm İslâm coğrafyasının Moğollar ve Haçlılar ile karşılaşmasını ve bunun sonucunda gerçekleşen önemli yıkımlara odaklanmaktadır.

Ancak bu noktada özellikle, Doğudan gelen Moğollardan ziyade Batıdan gelen Haçlıların Doğuya yönelişinin temel dinamiklerine dikkat çekilmektedir. Yazara göre Avrupa toplumlarında toprak sahibinin ölümünden sonra bütün toprakların “büyük evlat hakkı” kapsamında büyük erkeğe bırakılması “savaşmak dışında başka hiçbir uğraşı olmayan, daha geniş topraksız asiller kitlesi”nin (s. 175) Hristiyan seyyahlarla Kudü’s’e yönelmelerine neden oldu. Ancak yazarın bu noktada vurguladığı üzere yöneliş, salt bir gezinti amaçlı değil, kendilerine kötü davranan (!) Türkleri kutsal topraklardan atma düşüncesiyle birleşmiştir. Bu gruplar askerî düzenden arı olsalar da amaç olarak sonraki haçlı örgütlenmelerinin ilkel boyutuna işaret etmektedir.

Osmanlı Devleti’nin kuruluşuna ve gelişmesine ayrılan Onuncu Bölüm’ü “Yeniden Doğuş” olarak nitelendiren yazar, bu bölümde “sufi kardeşliği”, İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ile günümüz sefililiğine evirilen düşüncelerin temel dinamiklerine ve çıkış noktalarına da odaklanmaktadır. Bu yönüyle fikrî olarak oldukça canlı ve tartışmalı olan İslâm dünyası, Avrupa ile karşılaşacağı sürece doğru ilerlemektedir. Aynı süreç içinde Batıdaki gelişmeleri anlattığı On Birinci Bölüm’de yazar, ticari ve ekonomik amaçlar neticesinde doğan coğrafi keşiflerin siyasi boyutlarına odaklanmaktadır. Burada Batı toplumları içerisinde reform hareketlerinin önem kazanması, İncil’in İngilizce’ye ve ardından Almanca’ya çevrilmesi ile dinî hegemonyanın çatlamasına yönelik dinamikler de ele alınır. Aynı zaman kesitinde kilisenin cennete göndermek için insanlardan para toplaması Luther’in (ö. 1546) de dikkatini çekmiştir. Ona göre “eğer kurtuluş, Tanrı ile her bir birey arasında kişisel bir etkileşim yoluyla gerçekleşiyorsa, o zaman kilise gerçekte açmaya ya da kapamaya gücü olmadığı bir kapının bilet parasını insanlardan zorla alıyordu” (s. 258). Bu düşünce Hristiyan dünyasının yeni boyutlar kazanmasına ve dinî düşüncenin Batı toplumları üzerindeki etkisini yitirmesinde önemli bir gelişme olarak aktarılmaktadır. Yazar aynı bölümde, Avrupa kıtasında Fransa ve İngiltere arasında yaşanan Yüzyıl Savaşları’nı (1337-1453) insanlar arasında bir yere ait olma fikrinin, dolayısıyla *ulus devlet* tohumlarının atıldığı bir süreç olarak görmektedir. Buna paralel olarak Avrupa toplumlarının deniz yoluyla uzak yerleri keşfetmeleri ve oradaki ürünleri kendi kıtalarına getirmeleri yazara göre Batılı devletlerin refah, zenginlik ve yeni yerlerin keşfi ya da kullanılması noktasında önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur.

On İkinci Bölüm, Batının ve Doğunun yani farklı medeniyetlerin savaştan ziyade fikirsel olarak karşılaşmasına odaklanırken süreç Batının kendi dışındaki dünyayı keşfetmesinin ve sömürgeleştirmesinin verdiği bir üstünlük ile başlamaktadır. Ancak yazar, Batının bu gelişmesinin karşısında Doğuda oldukça iyi örgütlenen ve tüm Müslümanları tek bir bayrak altında toplayan Osmanlı’nın da güçlü konumuna dikkat çekmektedir. Denizlerde kendi gücünü ve egemenliğini ortaya koyan iki medeniyetin karşılaşması kuşkusuz yeni melez gelişmelere ve fikrî etkilenmelere neden olacaktı. Ancak yazar, On Üçüncü Bölüm’de Batıdaki reform hareketlerinin yaşandığı döneme odaklanırken, bu süreçte İslâm coğrafyasında farklı gelişmelerin olduğunu vurgulamaktadır. Zira yazara göre Batı keşfettiği ve elde ettiği düşünce özgürlüğünü maddi ve manevi zenginliğe dönüştürürken Osmanlı, Batının orta

çağına evirilmişti. Ulema güç kazanırken sufi tarikatları kurumsallaşmış içtihat kapıları da kapatılmıştı (s. 303). Ensari'ye göre "hiçbir zaman Avrupa'nın Protestan Reformu'nun Müslüman bir versiyonu olmadı, sonuçta reformu takip eden sonuçlardan hiçbiri gerçekleşmedi" (s. 304). Yazar bu noktada iki din arasındaki farklı kurumsallaşmaya dikkat çekmektedir. Çünkü Batıdaki reformcular papaya ve onun otoritesine karşı ayaklanırken İslâm'da papanın karşılığı yoktu. Yazara göre bu durum İslâm dünyasında temel argümanın değişmesi gereken dinin değil Müslümanların olduğu yönünde bazı hareketleri doğurdu. Bu doğrultuda İslâm'ın süreç içinde yapılan ilavelerden arındırılarak tekrardan eski hâline ve gücüne kavuşturulması gerekiyordu. Bu süreç yazara göre bir taraftan Batıyı örnek almaya doğru bir yolda ilerlerken diğer taraftan Müslümanların kendilerine yönelik özeleştirileri çerçevesinde geliyordu. Bu minvalde İslâm coğrafyasında İbn Abdülvehhâb (ö. 1206/1792), Aligarhlı Seyyid Ahmed Han (ö. 1314/1898) ve Cemâleddin-i Efgânî (ö. 1315/1897) gibi farklı fikirler ileri süren kimselerin doğuşu tetiklendi.

On Dördüncü Bölüm, endüstri devriminin siyaset, toplum, aile, kırsal ve kentsel dengeyi nasıl değiştirdiğine odaklanmakla beraber, bunun İslâm dünyasına yansımaları çerçevesinde ilerlemektedir. Batının kendi içerisindeki bir dinamizmi olan bu sürecin Osmanlı'ya sıçraması onun zayıflamasına ve dağılmasına neden olacaktır. Osmanlı'nın farklı coğrafyalarında dinî ve politik başkaldırılarına zemin hazırlayan bu etkileşim, kendi içerisinde batının yansımaları olarak anayasa, milliyetçilik ve vatandaşlık kavramlarının da benimsenmesini hızlandırmaktaydı. On Beşinci Bölüm Osmanlı'nın bu gelişmelere direnemediği ve seküler Batı siyasalının İslâm coğrafyasına yansımalarına odaklanır. Yazara göre bu süreçte "İslam, kamu siyasetindeki tüm rollerinden arındırılmıştı" (s. 365). Neticede İslâm politik olarak diğer dinlerin görmüş olduğu değeri görecekti. Ancak bu durum İslâm'ın siyasallaşmasının halk katına indiği bir süreci de doğurmuştu. On Altıncı Bölüm, Avrupa'nın etkisi ve bazen de bizzat müdahalesiyle şekillenen modern dünyanın krize girmesi ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın yeniden yapılanmasına odaklanmaktadır. Artık devletler daha mikro ve homojen değerler zemininde birleşmenin gerekliliğini ortaya koymaktaydılar. Yazarın ifadesi ile bu süreçte "milliyetçilik ideolojisi ve ulus devlet gerçeği mümkün olan en uygun şekilde eşleşebildi" (s. 385). On Altıncı Bölüm daha çok Batı eksenli iken On Yedinci Bölüm "Orta Dünya" olarak tabir edilen İslâm coğrafyasına adanmış gibi durmaktadır. Zira *seküler modernizm* akımı çerçevesinde inşa edilen devletlerin refleksleri artmış ve özellikle yeni kurulan bir devlet olarak İsrail ve enerji olarak ise petrol çerçevesinde gelişen olaylara/savaşlara odaklanılmaktadır. Sonsöz ise daha çok 11 Eylül saldırısı sonrasında İslâm ve Batı coğrafyasının tekrardan etkileşime girmesine ve İslâm toplumlarında ortaya çıkan radikal grupları güncel bir bakış açısı ile yorumlamaya ayrılmıştır.

Kitap, yazarın da belirttiği üzere subjektif bazı ifadeler içerdiği için eleştiriye açıktır. Yazarın çalışmayı gündelik bir dille okuyucuya sunması ve kendi deneyimlerini kitaba dâhil etmesi de bazı noktaları belirginleştirmektedir. Buna karşın yazarın Moğol istilasının yıkıcı etkilerini hafife alan tutumu onun, tarihi daha üst bir pencereden ele aldığını gösterirken bu

yargısına Batıdaki olaylarla kıyaslama neticesinde varması aslında onu, kaçtığı Batı perspektifine maruz bırakmaktadır. Zira Moğolların toplumsal, siyasi ve en önemlisi bilimsel olarak meydana getirdikleri tahribat, kendi zamanı içerisinde değerlendirildiğinde çok ciddi yıkıcı etkilere karşılık gelmektedir. Ancak yazar bunu Birinci ve İkinci Dünya Savaşları neticesinde yaşanan sonuçlarla karşılaştırarak anakronik bir hataya düşmektedir. Buna karşın yazarın Moğolların fetihleri tamamladıktan kısa bir süre sonra İslâm'ı kabul etmelerinin nedenini Moğolların herhangi bir felsefeye sahip olmayışlarına dayandırması dikkat çekicidir (s. 305). Kitabın Sekizinci Bölümünde siyasi aktörlerin değişimi ile Türklerin kölelikten devletleşme yolunda ilerlemesinin önemli bir özelliği olarak tarihsel hafızalarının yokluğu tespiti de aynı oranda kayda değerdir. Yazar bunu şöyle aktarmaktadır: “Bu Türk muhafızlar kente çok genç yaşta getirilmişlerdi; ailelerine, babalarına, annelerine, kardeşlerine dair hiçbir hatıraları yoktu: tek bildikleri, büyüdükleri askeri okullarda ve kamplarda sahip oldukları dostluktu ve askeri olarak yalnızca birbirlerini ve kamplarını kontrol eden adamlara karşı müttefiklik duygusu besliyorlardı” (s. 159). Bu durum, Türklerin bir taraftan devlet organları ve kurumları ile tanışmasına yol açarken diğer taraftan halktan kopuk sarayın bol imkânları içinde büyüüp onunla tanışmalarını sağlamıştı. Böylece yazarın, Türklerin bazı yerlerde kendi efendilerini öldürüp başa geçmeleri, onların devletleşme ve devlet aygıtı ile tanışmalarının aşiret veya kabileden devlete giden yoldan farklı bir çizgide ilerlediğine işaret etmesi oldukça önemlidir.

Kitabın en önemli özelliklerinden birisi gündelik hayatta sıkça kullanılan kavramların tarihsel köklerine değinmesi olarak görülebilir. Zira özellikle İslâmî literatürde rastlanan *imam*, *kızılbaş*, *sufi*, *tarikât*, *zafer*, *sultan*, *haşhaşi* ve *gazi* gibi kavramlar bu çalışma kapsamında antropolojik bir inceleme ile aydınlatılmaktadır. Ensari'nin çalışması, İslâm dünyasını, toplumlarını ve coğrafyasını kendi bakış açısıyla okumaya sunduğu özgün perspektif ile dünya tarihinin aydınlanması için önemli bir katkı olarak görülebilir. Çalışma, tarihsel olayları birbirleriyle irtibatlandırması, bağlantı ve kesişmeleri yerinde tespiti ve bu süreci İslâm öncesinden günümüze kadar sade bir dilde aktarması açısından da oldukça önemlidir. Ayrıca eser, sosyo-antropolojik bir bakış açısıyla günümüz İslâm toplumlarında cereyan eden fikrî gelişmelerin ve olayların köklerine inme girişimi olarak ciddi bir emeğin ürünüdür.